

SUBLIEM ZEELAND

Door Paul van der Velde

In mijn redactioneel voor ZT 56 (2006) 3 / 4 noteerde ik: 'De Engelse filosoof Edmund Burke omschreef het sublieme als groots en meeslepend, juist omdat het angstwekkend en ondoorgrondelijk is. Het sublieme wekt schrik en ontzetting maar omdat die ons niet werkelijk bedreigt, en ons alleen aan een mogelijk gevaar herinnert, beleven we aan deze angst een intens genot. Iedereen die Zeeland een beetje kent weet dat de potentie voor het sublieme er enorm is.'

Nu bijna een jaar later kan ik met deze bundel, die het midden houdt tussen een essay- en verhalenbundel, de nodige ammunitie aanleveren om die bewering waar te maken. Een solide fundament daarvoor wordt gelegd door de filosoof Jos de Mul die, na een historie van de begripsvorming over het sublieme, stelt dat de macht van de goddelijke natuur zich verlegt naar de menselijke techniek. Hij ziet de Deltawerken als het ultieme symbool van het moderne geloof in de maakbaarheid van de wereld en daarmee verlegt hij de ervaring van het sublieme van de natuur naar de techniek.

Toen de Italiaanse reisverhalenschrijver Edmondo de Amicis eind negentiende eeuw vanuit Antwerpen door Zeeland voer, deed hij dat nog in het aanschijn van de goddelijke natuur. Hij kon ervan genieten omdat hij zich tamelijk veilig wist op de plecht van het schip. Maar hij was zich er zeer bewust van dat dit mysterieuze paradijs van de ene op de andere dag in de hel kon verkeren, zoals de vele overstromingen of inundaties in het verleden bewezen.

Floortje Zwigtman inspireerde zich op een uitspraak van de kosmoloog Mad Max Tegmark dat de natuur geen enkele verplichting heeft om het de menselijke geest gemakkelijk te maken noch dat zij

ons één realiteit voor hoeft te schotelen *rather than a bewildering infinity*. In 'Stroming' van Zwigtman keert het sublieme zich in Sientje, een dienstmeisje in een doodnormale provinciestad, plotseling binnenste buiten. 'Zonder te beseffen wat ze deed, nam ze haar hoofd in haar handen en staarde ontzet naar die nieuwe, onbekende wereld, haar mond open als iemand wiens schreeuw door niemand werd gehoord.'

Terwijl Zwigmans verhaal puur fictief is, neemt Marco Daane in zijn 'Ontscheping. Een dagmerrie' de laatste overtocht van de veerboot Vlissingen-Breskens als uitgangspunt. Hoofdpersoon is de Commissaris van de Koningin die de reis meemaakt maar het spoor bijster raakt in de mist. 'Hij begon opnieuw in het buffet en koos nu een andere deur, gang en trap. Die brachten hem in een grote, langwerpige hal. Hij bevond zich in het binnenste van een burcht. Boven hem waren transen en nog hoger de torens, onzichtbaar, net als de gigantische kasteelgracht. Hoe hoog verhief dit zich eigenlijk wel niet boven het water daarvan?' Daane treft hiermee de verhevenheid van de emotioneel hyper geladen gebeurtenis van het afscheid van een eeuwenoude verbinding.

Dat Ferdinand Bordewijk, bekend als auteur van onder meer de klassieker *Karakter*, Zeeland tot onderwerp van een aantal korte verhalen heeft gekozen in zijn *Vertellingen van generzijds*, was bijna door de sluis van de geschiedenis bedekt. In zijn 'Werf I. Hulst' komt een jong echtpaar, Jan en Grada, in het omwalde Hulst terecht. In een onnavolgbaar proza trekt Bordewijk ons aan de hand van het stel het rijk van het sublieme binnen, dat in hulst geschraagd wordt door aardbevingsgedreun. Wat klopt er toch onder die stad? Jan wordt angstig en pakt zijn biezen maar

Grada is onbevreesd. 'Onder een somber uitspannel trad Grada voort, maar zij was zeer opgewekt en aan Jan dacht ze weinig. De levenskrachtige herfstwind vulde haar longen met het atmosferisch gas tot zij bol stonden als ballons.'

Ze laat zich meesleuren naar de overkant. 'De brug scheurde open, een groot schip kwam toegevaren, en zij zweefde, zich aan de leuning vastklemmend, naar de overzijde. Zij was in het minst niet bevreesd; zij glimlachte, en het leek haar een voorbestemming; het was als een plotselinge, bekoorlijke bezieling van het levenloze, een wederopstanding uit de dood, een uitnodiging tot, een hulp bij het bereiken van haar doel.' Grada doet denken aan Helena van Troje wier ogen duizend schepen van stapel lieten lopen want de aardbevingsdreun was afkomstig van een gigantische werf die onder Hulst lag en zij is getuige van de vlootschouw. 'Reeds kwam de vloot uit het zuiden om de bocht van het water heen een slagschip voorop, dan koopvaarders en binnenschepen, en pantserkruisers, en Rijnaken, kustvaartuigen, duikboten, mailstomers, tankers, lijnboten, torpedojagers, vliegakampschepen, beurtvaarders, schoeners, botters, kotters, loggers, alles gesmeed, gelast, getimmerd op de Werf I. Hulst (...) en enkele scheppingen van gruwelijke wonderlijkheid, welke nog geen naam droegen en waarvan werd verteld dat zij door atoomkracht werden gedreven en atoomwapens voerden.'

Bij Bordewijk is de atoomkracht fictie maar de opslagbunker voor het kernafval bij Nieuwdorp is echt. Toch dienen zich rijen bezoekers aan om een rondleiding door het gebouw te krijgen. Zij ervaren het Burkiaanse sublieme. Een soortgelijke ervaring moeten inwoners van Zeeland vroeger gehad hebben wanneer zij naar een verhalenverteller luisterden. Die stond vroeger in de plattelandssamenleving in hoog aanzien want hij bezat de sleutel tot andere werelden waar ze zich graag in mee lieten slepen. Immers, rond het haardvuur waanden zij zich veilig. De volksverhalenkenner J.C. Verkerk geeft in zijn 'Pas op voor Ossaart...' twee versies met Ossaart - die je beter niet tegen kon komen - in de hoofdrol. 'Let maar eens op als je in de grensstreek van de Vlaanderens komt, in één van de vele cafeetjes. Daar zie je dikwijls een man zitten, die wel zijn bier en borrel drinkt, maar die niets zegt, die zo maar voor zich uitstaart met ogen, die in een andere wereld hebben gekeken. En die

mannen mogen nog van geluk spreken, want ze zouden het kunnen navertellen als ze het wilden, maar ze zullen het nooit doen, want wie Ossaart gedragen heeft, die zwijgt zijn verdere leven.'

Het kost weinig moeite ons Ossaart voor te stellen in het zompige Verdrongen Land van Saeftinghe. Honoré Rottier legt in zijn historisch-geografisch essay 'Saeftinghe – verdrongen verleden' de weg bloot die dit tegenwoordige natuurgebied heeft afgelegd. Toen Alexander Farnese in 1584 om Antwerpen tegen de geuzen te beschermen de dijken liet doorsteken was het definitief met de florerende polders in het Land van Saeftinghe gedaan. 'Gedurende generaties bood het Land van Saeftinghe de aanblik van een troosteloze vlakte waar her en der de restanten van kerktorens, huizen en dijken boven uitstaken. In de luwte van deze restanten vormden zich door de jaren heen de hoger gelegen schorren. Slechts de kerktorens van Namen bleef tot het einde van de 18de eeuw overeind, dienst doend als baken voor de scheepvaart op de Westerschelde.' Onder de bodem van de bij dat Land in 1907 ingedijkte Hedwigepolder, die op de nominatie staat weer ontpolderd te worden, 'liggen de restanten van huizen, kerk, haven en sluizen van het dorp Casuwele... En de wegen waarover eeuwen geleden honderden mensen het onherroepelijke ontvluchten en voorgoed achter zich lieten.' Wij kunnen die decorwisselingen vanuit ons heden voorlopig veilig aanschouwen.

Observeren is eigen aan Wim Hofman. Hij laat een zeester, een vlokreeftje, spookkreeftjes, een strandkrab, garnalen en een dubbele punt de revue passeren. 'De oogjes van een garnaal hebben, als je ze als leesteken ziet een bijzondere grammaticale betekenis. Je weet bij een dubbele punt dat er nog een ander, een zinsnede, een opsomming, een verdere verklaring moet komen. En daarom, en daarop wacht je dan.' De wereld heeft altijd iets anders in petto dan je verwacht en neemt plots andere vormen aan. 'Het ondiepe water beweegt plotseling heftig. De oude valt aan, zijn rechterpoot met de grote tang vooruit, het lichaam wat zijwaarts gekeerd. Zijn houding doet denken aan een bokser of aan een schermer. Wild is hij, er lijkt geen sprake van donquichotterie, maar eerder een teken van een chronisch onbezonnen en steeds meer opgekropte woede.'

Die woede is altijd onderhuids in het werk van André van der Veeke maar soms barst die ongege-

neerd uit. Zijn 'Eerst de antwoorden dan de vragen' is een zevenluik dat als leidraad een ironische mars door zijn 'op leven en dood-ervaringen' heeft. 'Nooit ontmoet ik eens iemand die me in huiskamer, kroeg of park toevertrouwt: *Ik ben er kapot van, ik slaap 's nachts niet meer. Het sublieme Zeeland vliegt me dagelijks naar de strot. Ik kan nergens anders meer aan denken. Wat moet ik doen?* Het antwoord geeft Van der Veeke zelf. 'Opgelazerd met de zwakken, houd ik mezelf voor. Met een stervende in mijn buurt kan ik niet beter worden. Even later stappen twee verplegers de kamer binnen en trekken het bed van de man naar buiten. Het voelt aan als een persoonlijke triomf. Ik heb mogen zien hoe groot de dood is, hoe leeg, hoe uitgestrekt. Nu ik op een veilige oever ben aangespoeld, kan ik pas de stralenkrans rondom het hele gedoe waarnemen.'

Een veilige plek heeft Francisca van Vloten nog nooit gevonden. In haar '*Stirb und werde!* De gelaagdheid in Mondriaans Zeeuwse werk' de invloed van het sublieme in het werk van Mondriaan baseert ze zich op een Kantiaanse interpretatie van dat begrip. Bij hem 'is het in de esthetische ervaring van het sublieme het bewustzijn van werkelijk gevaar én de eigen veilige afstand daartoe die naast lust negatieve lust doen voelen. Schrik, waar bevrijding op volgt dus. Of, zoals Rilke het in 1912 zei: [*Das Schöne ist nichts als des Schrecklichen Anfang, den wir noch grade ertragen, und wir bewundern es so, weil es gelassen verschmäh't, uns zu zerstören.*'] Van Vloten koppelt die zoektocht aan een persoonlijke want telkens houdt zij haar adem in bij de *Schrecklichen Anfang* als zij op de Hoge Hil in Domburg over zee uitkijkt want dan lijkt het alsof daar de wereld ophoudt. Zij voelt zich dan vreemd gelukkig alsof ze heel dichtbij een groot geheim staat dat treurig en mooi tegelijk is. Zo ervaart zij subliem Zeeland waarvoor die provincie in de wieg gelegd lijkt te zijn.

Dat is Alex Mallems, artistiek directeur van het Zeeland Nazomerfestival, niet ontgaan. In de afgelopen jaren heeft hij al heel wat producties op locatie in Zeeland gerealiseerd. In zijn essay daarover laat hij zich leiden door de opvatting van Umberto Eco over het sublieme waarbij de schoonheid niet langer alleen in de vorm van object maar in de subjectieve ervaring van de toeschouwer ligt. Voor Mallems is het aanvaarden van de subjectiviteit als bepalende factor bij de kijkervaring van het theaterpubliek bepalend.

Omdat de producties van Mallems tegen het decor van Zeeland plaatshebben, moet de toeschouwer zijn theaterzetel verlaten en zich in een ongewis avontuur storten dat hem vatbaarder maakt voor een buitengewone ervaring. Zo ook bij de uitvoering van de opera *Der fliegende Holländer* bij het Kanaal van Gent naar Terneuzen vorig jaar. 'Door de grootschaligheid en het hier en nu besef bij de toeschouwer ging er ook een grote dreiging uit van deze industriële omgeving: de hoogte van het decor en de gapende diepte van het water erachter, creëerden een interessante theatrale spanning. Het slot van deze tragische opera, de *Liebestod* van Senta, de verliefde zeemansdochter die uit eeuwige trouw de Hollander achterna gaat door in het water te springen, kreeg daardoor een 'subliem' effect. Toeschouwers hielden hun adem in, gingen even mee in de illusie getuige te zijn van een echte zelfmoord.'

Dat plotselinge ziet Jan J.B. Kuipers als kern van het sublieme. Hij vat in zijn 'De onzichtbare toren' het Burkiaans sublieme niet op als een constante, aan het landschap inherente, maar als een aan historische momenten gebonden, eruptieve kwaliteit.' Toch vormt de Zeeuwse regionale cultuur volgens hem een onvoldoende voedingsbodem voor het sublieme. Dat is volgens Kuipers zeer te betreuren want daardoor kunnen introversie en wantrouwen er nog overheersen. Dit levert bekrompenheid op zoals onlangs nog in de afwijzing door de Katse bevolking van het geprojecteerde monument van Lydia Schouten ter herinnering aan de Ramp van 1953, een zeven meter hoge toren die een paar keer per dag geluiden van een opkomende storm en kerkklokken zou laten horen. Kuipers hoopt dat het monument nog op een andere plaats gerealiseerd zal worden want 'Met het naspeuren en opnieuw injecteren van dergelijke motieven in de regionale cultuur kun je de grauwsluijer van bekrompenheid helpen verdrijven: romantisering in dienst van het sublieme Zeeland.' Deze bundel levert voldoende ammunitie om die bekrompenheid te verdrijven en het primaat van het sublieme te vestigen.

PAUL VAN DER VELDE is historicus. Hij is senior consultant van het International Institute for Asian Studies, secretary van de International Convention of Asia Scholars en hoofdredacteur van het *Zeeuws Tijdschrift*.